

Kalbin ve Aklın Alışkanlıkları

The Road to Modernity: The British, French, and American Enlightenment

Barry Maley

Gertrude Himmelfarb, *The Road to Modernity: The British, French, and American Enlightenment*, New York, Kropf, 2004.

Bu, 18. Asrın İngiliz, Fransız ve Amerikan aydınlarını besleyen ahlâkî düşüncelerin (hislerin-sentiments) entelektüel ve dinî tarihiyle ilgili bir kitap. Kitap bu düşüncelerin ABD Anayasasında muhafaza edilen “özgürlük siyaseti”ni nasıl şekillendirdiğine dair bir tartışmayla sona eriyor. “Ahlâkî duygular” Gertrude Himmelfarb hanımın ellerinde, Alexis de Tocqueville’in bahsettiği, “bir halkın bütün ahlâkî ve entelektüel hâlini” oluşturan moeurs ile, veya, “aklın ve kalbin alışkanlıkları” ile az çok karşılıklı değiştirilebilir bir kavramdır. Himmelfarb, bu geniş anlamda, Aydınlanma boyunca hem sosyal hem politik olarak millî davranış temayüllerinin ve önceliklerinin temel olan ahlâkî görüş (manzara-outlook ile meşgul olmaktadır. İngiltere açı-

sından, bir “hayırhahlık” çağının gelişimini vurgulamakta ve onun Fransa’nın “akıl çağı” ile tezat teşkil ettiğini göstermektedir. İngiltere ve Amerika’da aydınlanmanın işleyişini karşılaştırırken şöyle demektedir:

İngiltere’de sosyal erdemler felsefi spekülasyonun ve sosyal politikanın merkezindeydi. Ki bunlar kamusal iyiliğin ana şartlarıdır. Amerika’da, bunlar, gerekli fakat yeterli olmayan şartlar olarak, daha geri plandaydı. Ön safta olan özgürlüktü. (s. 191)

Ahlâkî ve siyasî felsefe çabaları, siyasî ve dinî hareketler arasındaki karşılıklı etkileşimler ve sosyal erdemlerin mâhiyeti Himmelfarb’ın çalışmasının kılavuz kavramıdır (leitmotif).

Kitap bazı kitap eleştirmenleri tarafından dar görüşlü ve partizan olmakla eleştirilmiştir. Buna göre, kitabın dar görüşlülüğü, dönemin bilimsel faaliyetleri-

Barry Maley, Avustralya’daki Center for Independent Studies’te öğretim elemanıdır.

ni (gayretini) ve siyasî heyecanını ihmal eder ve Fransız Aydınlanması'nın işini nispeten bitirirken, bu Aydınlanmalar da ahlâkî duyguların ve onların dinî ve anti dinî belirleyicilerinin (determinants) merkezî rolünü ön plana yerleştirmesinde ortaya çıkmaktadır. İddiaya göre, kitap, yeni hareketlerin kimi istikametlerini kınayan Edmund Burke gibi "reaksiyonerler"le hemfikir olmasından dolayı partizandır.

Mamafih, bir yazarı, insanlık tarihinin 18. Asır gibi müthiş telaşlı ve çok yönlü bir devrinin bazı veçhelerini aydınlatmak için bilerek bir noktayı seçmiş olması yüzünden tenkit etmek pek âdil değildir. Ahlâkî düşünceler bütün büyük sosyal ve kültürel hareketlerde gözlemlenebilir ve bu düşüncelerin ana sosyal ve siyasal gelişmelerle bağlantısı ehemmiyetsiz bir konu değildir. Keza, yazarın Aydınlanmanın kimi sebeplerini ve sonuçlarını-meselâ, Fransız Devrimi'ni izleyen terör ve Fransız Aydınlanmasının bazı figürlerinin terörü haklılaştıran entelektüel düşüncelerini – değerlendiren muhafazakâr ve savunmacı bir konum alması gayri mâkul değildir.

Bu yeni kitabı, Himmelfarb'ın incelemelerini, 19. Asır İngilteresi ve 20. Yüzyıl Amerika'sıyla ilgili daha önceki tarihî-kültürel perspektifinden, tekrar, 18. Asra dönerek, Anglo-Amerikan milletlerin ahlâkî karakterinin kaynaklarını incelemeye taşımaktadır. Kitabın bilimselliği- beklediğimiz gibi, etkileyici- ve yazımı berrak ve zariftir.

Aydınlanmaya İlginin Canlanması

Kitabın amaçlarından biri Aydınlanma'daki Fransız monopolüne meydan okumaktır. Himmelfarb, bunu yapma-

da, Aydınlanma düşüncesine ve Aydınlanmanın kazanımlarına Arthur Herman'ın mükemmel *The Scottish Enlightenment* (2003) ve Ray Porter'in geniş alanlı *Enlightenment: Britain and the Creation of the Modern World* (2000) adlı kitaplarında ele alınan İngiliz katkılarını son zamanlarda canlanan ilgiye katılmaktadır.

Bu yeniden değerlendirme dalgasını şövenizmle itham etmek yanlıştır. Siyasal özgürlüğe ve ekonomik ilerlemeye en uzun süreli tesir icra eden Aydınlanma düşüncesi ve bu düşüncenin kazanımlarıyla ilgilenildiğinde, İngiliz Aydınlanmasına Fransız Aydınlanmasından daha fazla şeref payesi (honour) vermek güç değildir. Bunu söylemek, Montesquieu ve Rousseau'yu, Voltaire ve Diderot'yu, Holbach ve Helvetius'u, veya Condorcet ve d'Alembert'i sadet dışı diye bir tarafa atmak değildir. Himmelfarb'ın işaret ettiği üzere, meselâ, Montesquieu, Amerikan anayasasının yapıcıları üzerinde kuvvetler ayrımı ve kuvvetlerin dengelenmesi –ABD Anayasasının esaslarından biri- bakımından hatırı sayılır bir etkide bulunmuştur. Fakat, Himmelfarb, aynı zamanda, Montesquieu'nun kendisinin bu düşüncelere İngiliz Anayasası üzerinde yaptığı bir inceleme tarafından yönlendirildiğine işaret etmektedir.

İngiliz düşüncesine 18. Yüzyıl boyunca Fransa'da büyük hayranlık duyulduğu da vurgulanmaktadır. Şüphesiz, Voltaire İngiliz dostu oluşuyla bilinmektedir ve Rousseau, Fransız Aydınlanmasının diğer figürleriyle birlikte, baş eserini Fransa'daki uzun bir kalış esnasında yazmış olan David Hume'dan çok etkilenmişti. Rousseau, *Confessions* adlı eserini, Hume'un ev sahipliğinde, kendisi-

ne (Hume'ın tavsiyesi üzerine) bir maas bağlamayı teklif eden – ki bu teklif Rousseau tarafından reddedildi- III.George'un himayesi altında mülteci olarak kalırken kaleme aldı. Mamafih, Rousseau ve Hume daha sonra büyük bir ayrılığa düştü, Rousseau bundan pek itibar kazanmadı. Kısaca, Himmelfarb'ın işaret ettiği üzere, o zaman, iki kitanın lider entelektüellerinin iki taraflı bir trafiği- karşılıklı ilgisi vardı.

Bugün açısından âdil bir toplu değerlendirme, şüphesiz, şunu iddia edebilir: Adam Smith ve David Hume iktisat, siyaset, hukuk ve hukukun hâkimiyeti, ahlâkî düşünceler ve özgürlüğün kurumsal şartları hakkında Fransız Aydınlanmasının öncü figürlerinin hepsinden daha fazla söyleyecek şeye sahiptirler.

Bu ilgi canlanmasıyla ilgili umut verici bir şey, “hâlihazırdaki taşralılık”tan uzaklaşıp Aydınlanmanın en iyi düşünürlerinin bazılarının klasik çalışmalarına dönme hareketidir. Mühim bir tenkit ve düşünce geleneğini yeniden zaptetmek, mevcudun hatalarının ve kayışlarının üstesinden gelmede bir yardım kaynağına ulaşmaktadır. Adam Smith iktisatta, Burke “metafizik özgürlüğün” (yani, rasyonalizmin), Hume kendimizi hukukun hâkimiyetinden ve güvenli mülkiyet haklarından uzaklaştırmanın tehlikeleri üzerinde hâlâ bize ders verebilir.

“Sosyal Erdemler”, Sivil Toplum ve Din

Himmelfarb, İngiliz Aydınlanmasının ahlâkî empirisizminde; dinî hoşgörüsünde; iyi, istikrarlı bir toplumun insanî sempati gerektirdiği yolundaki yaygın inancında, İngiliz ve Fransız Aydınlan-

maları tarafından takip edilen farklı çizgilerden merkezi bir ayrılma noktası bulunmaktadır. Adam Smith ve Francis Hutcheson'un 1688 anlaşması üzerine inşa edilen ahlâk felsefesi bir “hayırhahlık” çağı dini öncülü altında iyi işlein, gönüllü birlikteliklerin doğuşu ve sivil toplumun kuvvetlenme çağı için bir temel sağladı. Bir devrimci imkânlar asrında, İngiltere'deki bu gelişmeler, gelişen refah ve yüksek bireysel özgürlük derecesiyle birlikte, yoksulluğun ve muhtemelen hoşnutsuzluğun kaynaklarını azalttı.

Bunun tersine, yaygın yoksulluğun, otoriteriyenizmin ve siyasî durgunluğun hâkim olduğu Fransa'da, entellektüel enerjiler, reformun araçları ve otoritenin kaynakları olarak soyut rasyonalistik teori geliştirmeye ve hayırhah despotizmi tavsiye etmeye yöneldi. Buna, monarşik zulüm ve Ortaçağın hizmetçisi olarak görülen bir kiliseyi tahrip etmeye yönelmiş entellektüellerin amansız anti-klerikalizmi eklendi. Himmelfarb, Burke'un basiretli gözlemini zikretmektedir: “Dinin tahribi için istihdam edilen makinalar, aynı başarı ile, hükümetin (devletin) tahribi için kullanılabilir”. Yıllar sonra, bu, Devrim esnasında, doğrulandı.

İngiliz ahlâk felsefesinde aşikâr dinî inanç ve doktriner bağlantılar dile getirilmemiştir. Ön safta (sahnedede) ahlâkî davranışın temelleri olarak insan tabiatına gömülü “sempati” ve “ahlâkî his” hakkındaki spekülasyon yer almaktayken, dinî tolerans, bazen dinî kayıtsızlık ve Hristiyan prensiplerinin zımî (kati) kabulü arka plandaydı. Hem Adam Smith'de - *The Theory of Moral Sentiments*'da – hem David Hume'da bu bakımdan ortak bir zemin vardı. Himmelfarb

farb'ın belirttiği gibi, Edinburgh'da bir dinî septik olarak şöhret sahibi Hume, buna rağmen, hayırhahlığı, insanın kişisel ilişkilerinden ve bağılıklardan ayrılmış üniversal insanî eğilim gerçeğini kabul etti. Francis Hutcheson hayırhahlığını fitrî bir meyil (istidat) olduğunu daha kuvvetli bir şekilde ileri sürdü.

Bu yüzden, filozoflarda, din, ahlâkla ilgili (ahlâkî) spekülasyonda ikincil bir rol oynadı; moralitenin ve hayırhahlığın kaynakları dinde değil fakat doğal insan "eğilimlerinde" veya fitrîlikte bulunacaktı. Entellektüel açıdan bakıldığında, bu hareket dinî bakımdan hoşgörüsüz değildi. Dinî hoşgörüyü veri aldı (tabîî bir şey olarak kabul etti) ve yumuşak şekilde genel olarak insanî sempati ve hayırhahlıkla işbirliği yapabilecek ve onları destekleyebilecek (bir şey olarak) kabul etti. Hume –ciddî ve alenî septik- bile dogmatizmden kaçındı ve dini, Himmelfarb'ın kelimeleriyle, "insanın tabiatında gömülü moralitenin bir doğal müttefik" olarak gördü.

Böylece, "moral reformasyonun", hayırseverliğin ve genel olarak sosyal erdemlerin İngiliz aydınlanmasındaki seçkin (ayrı) yeriyle ilgili tezinin takibinde, Himmelfarb, konvansiyonel (âdet olmuş) görünüşten John Wesley ve Methodizm'e (bir dinî grup/akım, ç.n) bir bölüm tahsis ederek ayrılmaktadır. John Wesley'e sadece sivil toplum gönüllülüğünün inkişafına ivme veren güçlü ve demokratik bir dinî hareket yaratmakta değil, fakat, aynı zamanda, bu sayede, İngiltere'de devrimci eğilimlere öncülük etmede de mühim bir rol vermektedir. Himmelfarb göstermektedir ki, Methodizmin, iyi işlerle kurtuluş (un sağla-

nabileceği üzerindeki) vurgusuna "hiyerarşi ve eşitlikçiliğin birleştirildiği bir organizasyonel yapı" tarafından refakat edilmektedir. Keza, "Çalışan sınıflara bir iktidar hissî ve amaç kadar (yanında) bir hissi rahatlama aracı (yolu) sağlayarak (Wesley) Methodizmi iyi sosyal işler için bir güç hâline getirmeye yardım etmiştir".

İskoç ve İngiliz ahlâk filozoflarının Smith'in iktisadının ferasetlerinin, Methodizmin geniş dinî ve sosyal hareketinin ve Hume ve Edmund Burke gibi filozofların siyasî ve politik felsefesinin ayık etkisi altında, İngiltere'de Aydınlanma bir "hayırhahlık" ve itidal çağı olarak belirmiştir. İngiliz Aydınlanmasının meyveleri şunlardır: Reform ve insanî (humaniteryen) inisiyatifler, hastahanelerin ve barınakların süratle inşası, cezaî (penal) icatlar, köle ticaretinin ilgası eğilimi, hayır kuruluşlarının ve diğer gönüllü birliklerin fazlaşması ve Avrupa'da eşsiz bir canlı "sivil toplum"un belirmesi.

Himmelfarb demektedir ki, "bu, özellikle Fransız Aydınlanmasıyla karşılaştırıldığında, İngiliz Aydınlanmasının seçkin (ayrıt edici) karakteristiğiydi. Hayırhahlık belki akıldan daha mütevazı fakat daha insanî bir değerdi."

Amerika'da Aydınlanma

18. Asır Amerikası'nın öncü figürleri İngiliz ve Kıta (Avrupası) kültürü ve öğrenme ortamı içinde yetişmiş kadınlar ve erkeklerdi. Amerika hâlihazırda zengin bir mücadele ve teşebbüs tarihiyle övünen, canlı bilim ve öğrenme kurumları ve basını bulunan, kendi imali olan sivil ve dinî ruha sahip bir koloniydi. Bunlar onun halkının "kalp ve kafa alışkanlıkları"ını benzersiz yollarda – Amerikan

Devrimi'nden 40 yıl sonra Tocqueville tarafından muhteşem bir şekilde tahlil edilen yollarda - şekillendirdi.

Şüphesiz, belirleyici olay Bağımsızlık Savaşı ve İngiltere'den ayrılıştı. Himmelfarb Amerikan Aydınlanmasını Bağımsızlık ve bir cumhuriyetçi Anayasanın yapılışı açısından görmektedir. Demektedir ki, "Amerikan Aydınlanmasının arkasındaki gücün özgürlük olması gibi, yeni cumhuriyeti muhafaza etmek (yaşatmak) için tasarlanan Anayasa'ya ilham kaynağı olan politik teoriydi".

Kendi kendini idare etme tecrübesi onlar için yeni değildi - yönetici güç İngiltere'den uzakta, mahallî hükümetin "kasaba toplantıları" ve kamusal işlerde düzenli müzakere geleneği, John Adams'ın dediği gibi, şu anlama gelmekteydi: "Devrim savaş başlamadan önce netice vermişti.". Devlet seviyesindeki siyasal kurumlar ve özgürlük ve kendi kendini idare duyguları (düşünceleri) daha şimdiden yerleşmişti.

Himmelfarb, daha sonra, özellikle *The Federalist Papers*'daki tartışmaların ve dönemin yayınlarının arka planını tasvir etmeye devam etmektedir, ki, bunlar, özgürlüğü destekleyen bir anayasayı hazırlamaya ve savunmaya hazır bir halk ve liderlik ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Fakat, sadece özgürlüğü muhafaza etme problemi değil, aynı zamanda erdemi yaşatma (muhafaza etme) problemi de vardı. Himmelfarb 'erdemi' muhafaza etmeyi anti-federalistlerin arzuları ve yozlaşmayı da temel endişeleri olarak görmektedir. John Adams şöyle demiştir: "O zaman, özgürlüğün muhafazası için insanın kalbindeki özgürlük aşkına dayanmamalıyız. Düşmanları-

na karşı bu aşka yardım etmek için bazı siyasî müesseseler hazırlanmalıdır. Diğer sebepler yanında bu yozlaşma korkusu - merkezileşmiş iktidarın yozlaşması korkusu - kuvvetler ayrılığına ve denetim ve denge sistemine yol verecektir. Federalist epigramın ifade ettiği gibi, "İnsanlar melek olsalardı, devlete (hükümete) ihtiyaç kalmazdı".

Himmelfarb, bütün bu tartışmalar da "Din özgürlüğe - veya aydınlanmaya - bir tehdit olarak görülmedi" demektedir. Bu İngiliz toleransında ve dinî plüralizmde dini siyasetin (fakat sosyal hayatın değil) merkezinden (merkezinde konumlanmaktan) uzaklaştıran dinî anlaşmayı (tanzimi) bulabilir - hattâ, Amerikalılar kadar o zamanlar dindar olan ve bugün de dindar olmaya devam eden bir millette bile.

Himmelfarb şu neticeye varmaktadır. Amerika, "gerçekte, özgürlük siyasetinin üstüne erdem sosyolojisi gibi bir şey yükledi". Ve, "Dinî bir erdem olan şey seküler bir erdeme istihale etti ve bir özel erdem kamusal sorumluluk oldu". Burada kamu refahından bahsetmekte, fakat son zamanlardaki "merhametli muhafazakârlık", (workfare) ve (karşılıklı yükümlülük) hakkındaki tartışmalarda, kamusal talepler alanında moral geleneğe, şahsî sorumluluğun "akıl ve kalp alışkanlıklarına", ve, mümkün olduğu ölçüde, hayırseverlik güdü ve davranışının gönüllü alanına bir geri dönüşü not etmektedir.

Daha önce ifade edildiği gibi, Himmelfarb'ın üzerine aldığı sınırlı vazife dikkate alındığında, Aydınlanmayla ilgili daha geniş bir bakış isteyen okuyucu manzarayı tamamlamak için başka bir

yere müracaat etmelidir. 18. Asrın bilim, mühendislik, tarım, mimarî, edebiyat, endüstri ve ticaret, refah; keşif ve imparatorluk – inşa - etmedeki dönüştürücü gelişmeleri çağın siyasî, entellektüel, dinî ve sosyal olayları ile içinden çıkılmaz bir hâlde iç içe geçmişti ve bunlar karşılıklı olarak birbirlerini etkilemekteydi.

O hâlde, bu kitap, 18. Asırdan kalan Batı mirasının bazı önemli veçheleriyle ilgili taze bir perspektif getiren bir kitaptır ve Himmelfarb'ın seçtiği tema çerçevesinde hayranlık verici bir tutarlılık ve bilimsellik örneğidir. Mamafiş, bu kitap en iyi mevcut Aydınlanma tarihleri arasındaki boşluğu doldura bir kitap olarak anlaşılır, ki bunu ahlâkî hayatı ve sosyal erdemleri kalbin ve aklın alışkanlıkları hâline getiren ve hem formel siyasette hem sivil toplumun karakterinde ifade ve tasdik arayan yolu izah ederek

yapmaktadır. Bu tür şeyler “ortak kültür” olarak anlaşılmış olan şeyin merkezindeydi. Belki de bu kültür bugün daha plüralistdir. Mamafiş, bunlar mevcuttur ve bugün büyük ölçüde zımnîdir. Bu düşünce, his ve davranış alışkanlıkları bazı özel veya kamusal olaylar onları özel veya kamusal kanaat ve davranışta öne çıkarana kadar uykuda kalır. Bir kanaat oluşturmaya veya bir davranışta bulunmaya zorlandığımızda neye inandığımızı ve neye değer verdiğimizizi idrak etme durumuna geliriz. Bunlar dikkate alınmadıkça kendimizi ve toplumumuzu veya sosyal ve siyasal hareketlerin karakterini tam olarak anlayamayız. Himmelfarb'ın başarısının özü böyle bir anlayışın tarihî köklerini ifşa etmesinde yatmaktadır.

* “Habits of the Mind and Habits of the Heart”, *Policy*, Summer 2004, s. 52-54.

Çeviren: Atilla Yayla

Anti Kapitalist Zihniyet

Ludwig von Mises

Kapitalizm karşıtlığı siyasî ve ideolojik yelpazenin sağında, solunda, ortasında, kısaca herhangi bir yerinde yer alan herkesin paylaştığı bir tavidir. Kapitalizmi dolu dizgin eleştirmek sıradan bir davranış hâline gelmiştir. Bu niye böyledir. Kapitalizminin insanlığa kazandırdığı iyi bir şey yok mudur? Kapitalizm karşıtı zihniyet sağlam bir temele oturmakta mıdır? Yoksa tamamen hissi midir? Kapitalizm insanların erdemlerini görmezden mi gelmektedir? Kapitalizm ortadan kaldırılırsa, insanlık daha iyiye mi gidecektir? Liberte Yayınları bu soruların cevabını, düşünce tarihinin kararlı, kapitalizm savunucularından biri olan Ludwig von Mises'ten okuma fırsatını size veriyor;

Anti Kapitalist Zihniyet ile.
